

ՄԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿՈՒԱՅ ՈՐԻՆ

Ստորադասից սկսած անդադար հրաւեր է կարգացում, որ մարդս ինքն իրան ճանաչէ : Բայց նորերս այս հրաւերը անհասկերից ամբողջ ազդելին էլ կարեւոր դարձաւ, երբ ազգայնութեան գիտակցութիւնը քաղաքակրթեալ երկիրներում աւելի և աւելի զօրացաւ : Ընդհանրական ոգին, հրապարակական կարծիքը մի գործիչ է դարձել մեր ժամանակուայ մէջ, և ամենայն մարդ, որ ընդհանրութեան հետ կապուած է, այդ գործիչը պիտի ճանաչէ : Տալէյրանն ասաց մի անգամ. « Ես ճանաչում եմ մի որ, որ Վալթերից խելօք, մի որ որ Բանաստեղծից խելօք, մի որ որ աշխարհքի բոլոր եղած եւ լինելու իմաստուններից խելօք է, — դա է հասարակական կարծիքը : » Բայց այդ կարծիքը հեշտ չէ ճանաչել. մեր է դորա սահմանը ժամանակի մէջ, անձանց մէջ, մին է դորա բովանդակութիւնը, դորա ուղղութիւնը : Հասկանալի է, որ դա վերին ատիժան երեքուն և տասանող դադարի է, երբեմն ընդարձակ, երբեմն սուղ միայն ամբոխելով, բայց այնու ամենայնիւ մենք պէտք է դորան ճանաչենք, ապա թէ ոչ մեր բոլոր աչխատութիւնները ընկերութեան մէջ անորոշ և ուրեմն ՚ի զուր պիտի լինին : Որչափ որ երեքուն և տասանող լինի այդ դադարի, դա դարձեալ որոշակի կերպով երեւում է մի ազդի բռնաւորութեան մէջ, մի որոշեալ ժամանակուայ մէջ : Այս, մի կողմից քաղաքակրթութիւնը այնպէս հաւասարաչափ և արագ տարածւում է ազգաց մէջ, որ կարծես թէ բոլոր զանազանութիւնները իրարու մէջ պիտի վերանային, բայց դարձեալ զուցէ ոչ մի ժամանակ ոգին այնչափ զանազան չի

Ժ

եղել զանազան ազգաց մէջ, ինչպէս այսօր : Իւրաքանչիւր ազգ իւր առանձնութիւն, իւր գաղափարական (իգէալ), իւր նպատակ, իւր յատուկ կեանք ունի : Եւ այդ կեանքը վերին ատիժան շարժուն է : Մի տարուայ մուտքից սկսած մինչեւ ելքը մի ազդի մէջ միջան շարժում է ոգին, դրդոււմ է սիրտը, լարոււմ է կամքը, քանի մտքեր, խորհուրդներ, գեայւմունքներ, միջան կարօտութիւն, հոգս, խնամք, քանի զանազան ձգտումներ մարդս զբաղեցնում են : Բայց դարձեալ այսքան խառնուածքի մէջ մի կանոնաւոր կեանք, կանոնաւոր կերպարանք երեւում է, որը որ ազդի ընդհանրական ոգի անուանում ենք : Միշտ և ամենայն ազդերի մէջ որոշեալ փրկապետը Գաղափարները ընդհանրական կեանքի մէջ ցանցի պէս սրբաւորում, տարածւում են : Այսպէս է մի ազդի մէջ իր քաղաքական կազմը ւածքը, իր օրէնքները, իր հիմնարկութիւնները, իւրաքանչիւր մարդ այդ գաղափարով սննդուած իր գործքերի մէջ էլ երեւցնում է ժամանակուայ այդ յատկութիւնը : Այսպիսի ժամանակները ճնում են բանաստեղծներ, փիլիսոփայներ, որոնք միայն այն են մտածում, ինչ որ նորա իւրեանց ազդի հետ ՚ի միասին մտածել կարող են, որոնք ընդհանրական ոգույ ճշմարիտ ներկայացուցիչ են հանդիսանում, բայց ՚ի հարկէ ոգին աւելի մեկին և աւելի պարզ ներկայացնելով, քան թէ ամբողջի գիտակցութեան մէջ յայտնւում է :

Թէ ես մեր ազգի ընդհանրական ոգին ներկայացնելու պիտի դժուարանամ, հասկանալի է նախ այն պատճառաւ, որ ոչ մեր փրկապետը Գաղափարները պարզ յայտնի են, ոչ էլ բուն ազգային բանաստեղծներ կամ փիլիսոփայներ ունենք, որոնց լապտերի լու-

սով գէթ կարողանայինք այս դժուար ճանապարհը մտնել, և երկրորդ խնդիրը աւելի կնճռոտ է, քան թէ հարեւտնցի երեւալ կարող է, եթէ ուշադրութիւն դարձնենք դորա բաղադրութեան վրայ, ինչպէս հետեւեալ օրինակները պիտի ցոյց տան:

Մի ազգի հոգին հասկանալու համար գուցէ նախ և առաջ պէտք է իմանալ, թէ նա այս ինչ ժամանակում ինչ գաղափարական է կազմել մարդկային կատարելութեան մասին: Մարդու վրայ ունեցած գաղափարականը ուրիշ էր Հոմերոսի ժամանակ, ուրիշ էր Պտղիկեանի գաղափարականն, ուրիշ էր Հռոմէացուն, ուրիշ էր միջնադարեան ասպետին, մէկ խօսքով ամենայն ժամանակ ուրիշ կրթութիւն, ուրիշ հոգի է ունեցել: Այդպէս պէտք է ցոյց տայինք և մեր ազգի այժմեան գաղափարականը: Այժմեանը — բոլոր գուցէ մենք ոչ թէ մէկ, այլ շատ տեսակներ ունենք՝ մեր բազմակտոր կեանքի համաձայն, որ կարծես թէ երբեք և ոչ մի տեղ կատարելութեամբ զարգանալու բախդը չէ գրոհում. բայց այդ էլ հետաքրքիր յատկանիշ կը լինէր մեր ազգի համար, թէ գարձեալ անհանգիստ ձգտում է մի թութեան մէջ, բայց իր խաղաղութիւնը դեռ չէ գտել:

Ուրիշ տեսակ խնդիրներ կառաջանան, եթէ մտածենք թէ զանազան ժամանակներին՝ մարդկային ոգու զանազան դործողութիւնքը՝ աւելի աշխուժութիւն են ունեցել. մի ժամանակ մարդիկ աւելի զգայմանց ենթակայ են եղել, միւս անգամ աւելի երեւակայութեան փոթորիկի մէջ են եղել, կամ թէ չէ երբեմն կամքի արթնութիւն, դործունէութիւն, եռանդ են ցոյց տուել, իսկ երբեմն սառնութեամբ խորհրդածութիւնք են արել

աշխարհքիս վախճանական խնդիրներ մասին, և վերջապէս երբեմն էլ որոնել են հաստատ և ստորգնաւոր եղանակը, և այսպէս ամենայն ժամանակ առանձին կերպարանք է ստացել:

Մինչեւ անգամ խնդիրը աւելի կարելի է մասնաւորել և ցոյց տալ, թէ ոչ միայն հոգեկան պէտքէս դործողութիւնք, այլ և նոյն իսկ դործողութեանց կերպն ու եղանակը զանազան ազգաց մէջ զանազան ժամանակներում, զանազան են եղել: Զոր օր. քանի որ մարդկութիւնը զարգացել է, այնքան ազգաց մէջ մտածելու արագութիւնը, ներքին կենաց արագութիւնը փոփոխել է: Առաջ աւելի դանդաղ, այժմ աւելի ճեպով է կատարւում: Մեր գրաբարը աւելի հարուստ և ծոխ ձեւեր ունի, բայց աւելի լայն և ընդարձակ է շարժում՝ իր մտքերը յայտնելու մէջ, քան թէ աշխարհաբարը, որ աւելի սարգ ձեւեր ունի, բայց և աւելի ընդունակ է խիտ մտքեր բովանդակել իր պորտութեան մէջ: Եւրոպական լեզուները այդ կողմանէ մեզանից շատ հեռու են գնացել և այդ է պատճառը, որ ով որ այդ զանազանութեան վրայ ուշք չէ դարձնում, թէ գրելու մէջ և թէ խօսելու մէջ ակամայ բռնաբարում է մեր կուսական լեզուն, և անհասկանալի է դառնում բուն հայկական ականջ ունեցողին. այս ակտը ընդհանուր է մեր կրթութեամբ սերնդին: Հայն դանդաղ է մտածում, քան Եւրոպացին, որովհետեւ նորա կեանքը այնպէս բաղմնակողմանի և արագաշարժ է, այնքան կարօտութիւններ չունի, ինչքան որ արեւմուտքում նկատելի է: Զոր օրի. Եւրոպացին ամենայն առաւօտ իր լըրագիրներով աւելի քաղաքական լուրեր, ամբողջ երկրի ազգերի միջակի

մատին՝ աւելի տեղեկութիւններ է ընդունում, քան թէ Հայն մի շաբաթուայ կամ գուցէ մի ամսուայ մէջ ընդունել կարող է. շատ անգամ Եւրոպայի նոյն չափաւորականաւորով՝ երկրորդան թերթեր էլ է ստանում, որովհետեւ նորա մտածելու պահանջը այդքան մեծ է :

Կորձ, մենք տեսնում ենք, որ մի ազգի ընդհանրական ոգին, հրապարակական կարծիքը, տիրապետող գաղափարը ըմբռնելու համար՝ որչափ մշակուած նիւթեր պիտի ունենանք, որչափ գիտողութիւններ պիտի անենք, որ լիակատար հասկացողութիւն ստանանք : Մեր ազգի ընդհանրական ոգին հասկանալու համար եւս դեռ շատ պիտի աշխատենք, որ կարողանանք պիտանի տեղեկութիւններ ձեռք բերել : Ուստի այդ ընդարձակ հարցը ես անշուշտ պիտի մասնաւորեմ, և այն էլ միայն մեր կրթութեան վերաբերութեամբ : — Այս նկատմամբ տարակոյս չկայ, որ մեր նահապետական կեանքի պատերը բացուել են՝ արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը ընդունելու համար : Արդեօք այս այնպիսի եղանակով կատարուե՞լ է, որ մեր ազգը պիտի ծոխանայ, թէ այնպիսի եղանակով, որ իսպառ պիտի լուծուի. արդեօք արեւմտեան ոգին այն արեգակն է, որ իւր կտրուկ և ծակող ճառագայթները մեր աչքերը պիտի կուրացնեն՝ մթնացնեն, թէ իւր մեղմ ջերմութեամբ և պայծառ լուսով մեզ նոր կեանք պիտի վաշել : այս մի մտածելու հարց է : Իրողութիւնն այս է, որ մեր նոր սերունդը, այս մինչեւ անգամ մեր հին սերունդի պաշտպանութեամբ և օժանդակութեամբ, եռանդով գիմում է այդ քաղաքակրթութեան, և ուղիղ ու կողմնակի ճանադարհներով ու եղանակներով նորա բարիքը մեր մէջ

տարածում է : Արդ չի՞ կարելի արդեօք մի քանի կէտեր գտնել, որոնք գերազանցապէս այդ շարժման մէջ գործող են հանդիսանում, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի մեր կեանքի մէջ մուտք գտնելու վերայ են, և որոնք ուրեմն մեր ապագայ ընդհանրական ոգու վրայ գուցէ ազդեցութիւն պիտի ունենան : Անտարակոյս կարելի է գտնել :

Նախ և առաջ ընդհանուր խոզարկութեանց մէջ երեւում է ճշգրտումն՝ տեղեկրբի մեքենայութիւնը գտնել, այսինքն տեղեկրբի վրայ մի այնպիսի ծանօթութիւն ունենալ, ուր նախ և առաջ ամենայն բանի պատճառը և հետեւանքը յայտնի դառնայ, և ապա այն օրէնքները, որոնցմով որ բոլոր երեւոյթները կառավարուում են : Այդ պատճառաւ բնական գիտութիւնը իր ամենայն ճիւղաւորութիւններով՝ մարդուս մտածմանց նախապատիւ առարկայ է : Այնպէս հզօր է գորա ազդեցութիւնը, որ եթէ որ և իցէ խնդիր մի ուրիշ գիտութեան մէջ անհերքելի ճշմարտութիւն ուղեւայ դառնալ, պէտք է բնագիտութեան ընթացքը բռնէ և պահպանէ :

Բնական գիտութեանց զօրութիւնը, գրաւիչ յատկութիւնը, խորին ազդեցութիւնը, ուրիշ տեսակ խոզարկութեանց վրայ թափուհւոյն պէս հանդիսանալը՝ իր տեսակ տեսակ յատկութիւններով բացատրուում է. նախ որ նա օրէցօր հաստատ քայլեր անելով՝ շարունակաբար և անդադար ածում, զարգանում է : Անտարակոյս այս մեծ առաւելութիւն է, որ համեմատելով ուրիշ ամենայն տեսակ գիտնական խոզարկութեանց հետ՝ միայն բնագիտութիւնը ցոյց է տալիս այդ անհերքելի յատկութիւնը, այսինքն Գոթա ածումը շարունակ և հաստատալի է :

Երկրորդ՝ ամենայն գիտութիւն , որ փորձով է ճանաչուած՝ ճիշդ է , նա սրուշ և անհերքելի է մանաւանդ , եւ թէ մի քանի բնախուզները նոյնը հաստատուած են : Բայց ՚ի հարկէ բնագիտութեան այս գերազանցութիւնը մեզ այնչափ մոլորեցնում է , որ մենք հետզհետէ չափազանցութեամբ սկսել ենք ճիշտ գիտութեանց յարգը ՚ի վնաս միւս գիտութեանց առաւելացնել : Որով խապառ ճնշուած է մարդկային ոգու ձգտողութիւնը՝ ճանաչել և այն իրողութիւնը , որը որ ճիշդ խուզարկութեց ճանապարհով և անմիջնորդապէս իմանալ անկարելի է : Եւ այդպէս մարդկային գաղափարական շահերը և առհասարակ գաղափարական գիտութիւնը վնասուած է , եթէ բանի նորանից պահանջուած է այն , ինչ որ նա իր բնութեամբ տալ չի կարող :

Բնագիտութիւնները դարձեալ գերազանց են նորանով , որ նոքա մի միատեսակ արդէն երկու գար միշտ և միշտ հաստատուող և կատարելագործւող խուզարկութեան ձեւին (մեթօդին) հետեւում են : Ձենք կամենում ասել իբր թէ այս տեղ նորանոր գիւտեր չեն եղած , չենք կամենում ասել թէ այս տեղ հանձարներ չեն հանդիսացել , որ նորանոր ճանապարհներ բաց անէին , բայց թէ բնագիտութեան մէջ մեծ և փոքր հանձարները մի ընթացքով են գնացել , այնպէս որ փոքր հանձարների գործունէութիւնը ևս անհերքելի արդասիր են բերել և մասնակցել են գիտութեան յառաջդիմութեան մէջ , մինչև որ սոքա ևս զգացել են իրանց անհերքելի տիւր , և հասկանալի է ուրեմն , որ նոր թարմ տիւր պիտի գրաւէին և իրանց հոսանքի մէջ բերէին :

Այս գիտութիւնների մի երեւելի յատկութիւնը ևս այն է , որ գործնական գիտութիւններ են : Գուցէ ամէն

մէկ քայլը , որ այդ շրջանում կատարւում է , այսինքն ամեն մէկ գիւտը ցանցի պէս տարածւում է կեանքի մէջ եւ նրան փոխախտութեան է ենթարկում : — այս մի գերազանցութիւն է , որի բարձր արժէքը դժուար թէ հեշտ լինի որոշել : Հին ժամանակներում գանդաւորում էին , թէ գիտութեանց ծաղկելովը , ազգութեանց զբոսելովը թուլացան , անաւարակոյս ապագայիս համար ուրիշ յոյսեր պիտի ունենանք : Այսօր գիտութիւններից մենք սպասում ենք , որ գործնական գոյով՝ ունին ընդունակութիւն ազգային կեանքը իրօք և սրղեամբ ճշխացնել :

Սակայն այս տեղ էլ մի ակնթարթ պէտք է դադարինք և հանգիստ հոգւով մտածենք , թէ մեր ժամանակուայ գիտութեանց այս յատկանիւք դարձեալ աննկատելի կերպով որչափ մեղանջել կարող է , եթէ հիմքը ընդունելուց յետոյ՝ հետեւանքի վրայ հոգալքաւենք : Այժմ ամենքը պահանջում են , որ գիտութիւնը ամենայն տեղ եւ իր ամենայն մասերում նոյն եղանակով գործնական լինի : Մեր ժամանակին համարեա ուշադրութիւն չեն դարձնում՝ նորա վրայ , ինչ որ բանաստեղծը ասում , փիլիսոփան քննում է : Ի հարկէ գիտութիւնը չի կարող նոյն կերպով գործնական դառնալ , նա չի կարող փութապէս և օրէյօր գործադրուիլ , այսպէս մտածողները մոռանում են , որ մի գիտութեան արժէքը ուրիշ գիտութեան չափով չափուած են , դոքա սխալ գնահատում են գաղափարական գիտութիւնները , մինչեւ անգամ անարդու են , որովհետեւ նոյնանից վերստին պահանջում են այն , ինչ որ նոքա անխարող են տալ :

Այս բոլոր կատարելութիւնքը ունէի բնագիտութիւնը , այժմեան կեանք

քը ցոյց է տալիս, թէ բնագիտութիւնը հասնում է իր այդ կատարելութեանց, և գլխաւորապէս այն պատճառով, որ այդ շրջանի մէջ կարելի է մի այդ տեսակ կատարելութիւնը : Բայց ինչ միջոցով է հասնում այդ կատարելութեան, աշխատանքի բաժանմանը՝—Աշխատանքի բաժանմունք, այս այն սկզբունքն է, որոյ զարմանալի նշանակութիւնը Պրատտոնն անգամ բովել էր : Մտանայնք առ այժմ, թէ ստեղծողականութեամբ առաջ եկած հեղինակութիւնը, այսինքն բարձր արուեստներից ծնած արդիւնքը, աշխատութեան բաժանումը իսպառ մերժում են. իսկ ընդհանրական ամենայն մեքենական գործ՝ այդպիսի բաժանման կարօտութիւն ունի :

Աշխատանքի բաժանմունք, դա է մայր ամենայն կատարելութեանց մարդու ձեռքից դուրս եկած գործոց մէջ, բայց մի և նոյն ժամանակ դա է ամենամեծ վտանգ մարդկային աշխատանքի մէջ, եթէ չենք կամենալ, որ նորա մէջ մասնակցող անձը, այսինքն անձնաւորութիւնը ջնջուի, անհետանայ : Աշխատանքի բաժանմունքով յաղթութիւն է ստանում գործը, բայց յաղթում է մարդը, յաղթում է առարկան, բայց անձնաւորութիւնը մաշւում է, եթէ միւս կողմից մի հաւասարակշռութիւն կամ մի հնար, օժանդակութիւն չգտնենք ընդդիմագրելու համար :

Ո՞րն է այն օժանդակութիւնն, որ կարողանանք գործ դնել՝ հետզհետէ տարածող աշխատանքի բաժանման սկզբունքի այդպիսի միակողմանութեան դէմ :

Կենսերիս ամենայն կազմութեանց մէջ՝ ուր բաժանում կայ հետն էլ պետք է լինի Ժողովուրդն, և սա է այն ակնարկած օժանդակութիւնը :

Մի հայտք՝ ձգենք դարձեալ դիտութիւնների վրայ : Միթէ կարօտութիւն չէ՞ և յոյս չպիտի դնենք, որ այնպիսի անձինք անպակաս լինին, որոնք զանազան, բաժան բաժան եղած, մասնաւոր խողարկութիւնները, ցրուցան նկատած փաստերը՝ վերստին կարող լինին բոլորը մի ընդհանուր գաղափարով ամփոփել, որ այնպիսի անձինք անպակաս լինին, որոնք մի և նոյն ժամանակ մարդկայնութեան ամբողջութիւնը նիւթ չինեն իւրեանց հանձարամիտ աշխատութեանց համար : Եթէ լոկ միայն բնական գիտութեան մէջ մնան ոմանք և այդ սահմանից չդուրս գան, այդ տեղ էլ դարձեալ ժողովուրդն սիրող ոգին կարող կը լինէր մարդիկը վրկել իրանց թերահատարութիւնից, բարձրացնել և վսեմացրնել այն գործքերով և տեղեկութիւններով, որ բնական գիտութիւնը այժմ առատութեամբ պարգեւում է : Ոչ միայն աւելի ճիշդ, ոչ միայն աւելի որոշ, այլ և աւելի վսեմ կ'երեւար այդ ճանապարհով ստացած մեր գաղափարը բնութեան վրայ :

Ժողովուրդն է մեր առաջին կարօտութիւնը և լրացումն — մեր երկրորդը : — Լրացումն այն մտքով, որ այստեղեւեւ ոչ միայն մարմնական եւ նիւթական բնութիւնը լինի խողարկութեան առարկայ, այլ և հոգեկան բնութիւնը : Եթէ այս երկու առարկաները միտպատիւ իշխանութիւն ըստանան, եթէ մեր միտքը հոգեկան կենաց հանգամանքների համար ևս նոյն տոկունութեամբ և աշխուժութեամբ ուղղուի, ինչպէս որ արտաքին բնութեան համար մտքաւում է, այն ժամանակ ոչինչ փնտս չի կարող յառաջանալ գիտութեան զբաղմունքներից, ինչպէս որ միակողմանի հոսանքը տո՛ւ պատճառում է : Ընդ-

Հակառակ այն ժամանակ կը ճանաչէինք կեանքի մէջ ուրիշ անհերքելի հանգամանքներ, մենք չէինք կասկածիլ թէ արգարեւ կան գաղափարականներ, որ մեր կեանքի մէջ պարտաւոր ենք իրագործել: Երբ գաղափարական կենաց հանգամանքները գտնուին, յայտնի լինին, իրաւունք ստանան և ճանաչուին, այն ժամանակ բնաւ էլ երկիւղ չի լինիր իբրեւ թէ մի ազգի կեանքի մէջ գաղափարական շարժառիթ զօրութիւնները կը պակասին, որ այժմ դժբախտաբար կարծես թէ թուրնալու վըրայ են: Մենք պէտք է սովորենք մեր մէջ խորասուզուել հոգեկան կեանքը հետախուզելու համար, հոգւոյ ըստեղծողութեան աղբիւրները գտնելու համար, երբ այս աղբիւրները գրտնենք՝ միայն այն ժամանակ կ'ունենանք և այն մթերքը, որ տեղերից որ ստեղծողական ոգին բխում է: — Գուցէ իմ ընթերցողներից մէկը կամ միւսը երբեմն եւ իցէ լսել է երաժիշտ Բախի կրօնական նուագերգութիւնը (H—moll—Messe): Որք սիրտը այս ընտիր արուեստական գործի զօրեղ տպաւորութեան տակ՝ սաստիկ կերպով չի շարժուել: Բայց շատ հասկանալի է, որ ամենակատարեալ քիմիական վերլուծութիւնը զանազան մարմինների, ամենակատարեալ գիտութիւնը ֆիզիոլոգիական գործողութեանց, ամենահարուստ ժողովածուները բուսաբանական և կենդանաբանական գիտութեանց, այս բոլորը, ասում եմ, չէին կարող այն հոգեկան հոգը պատրաստել և կազմել, որից մի այդպիսի ազնիւ արուեստական գործ կարողանար ծնւել: Դա ծագում է ուրիշ աղբիւրներից, դա ծագում է այն զօրութիւններից, որոնք ուրիշ շարժմունքների արձագանք են, մէկ խօսքով ազգային կեանքի այն գաղափարական

զօրութիւնից, որ մենք կրօն անունով հասկանում ենք:

Արժէ, ի հարկէ ոչ սպանող բառացի մտքով, այլ կենդանացնող հոգեբուղի մտքով:

Բայց ախտա, որ այս տեղ էլ աշխատանքի բաժանումը իրօտ խորն է հեռացել և մեծամեծ միասնէր է պատշառում: Ով որ բուսաբանութեան և հանքաբանութեան 16 և 17 դ. դարերու պատմութիւնը աչքի տակն անցնէ, նա կը գտնէ այդ գիտութեանց համար արդեամբք աշխատող անուանաց մէջ՝ շատ հոգեւորականներ, քարոզիչներ պաշտօնի և յարգի մէջ, որ այժմ, սակաւ է երեւում: Այսպէս թիւն կը լինէր, եթէ կարճէինք, իբր թէ բնական գիտութիւնը ինքն ըստ ինքեան մեղաւոր է, որ գաղափարականութիւնը պակասում է մեր օրուայ մէջ, ընդհակառակն ով որ ոչ միայն կըրօնագիտութիւն ունի, այլ գիտէ նոյն պէս կրօնի ծագման պատմութիւնը, նորա ներքին զարգացման պատմութիւնը, նա կը յիշէ, թէ ինչպէս այն զարմանալի Յոբայ Գբքի մէջ, ուր ամենադժուար և ամենախորին բարոյական խնդիրները կը լուծւեն, վերջին երեսներում լուծւում են բնութեան սքանչազոր երեւոյթների միջնորդութեամբ: Այսպէս ևս միայն նա ճշմարտիւ ոգեւորած է կրօնով, ով որ մի և նոյն ժամանակ հասկանում է բնութեան հրաշալիքը:

Եթէ բնական գիտութեանց հետ ի միասին այն կէտի վրայ ամբառնանք ուր ամբողջութիւնը ժողովուում է, որ տեղից բնութեան վերայ աւելի բարձր գաղափար ենք ստանում, որ տեղից հասկանում ենք ամենայն ուրեք գործող, ամենայն ուրեք իշխող օրէնքների ներդաշնակութիւնը, զօրութիւնների յաւիտենական փոփոխութիւնը

և ընթացքը, — այդ հանգամանքը, առում եմ, մեղ կ'օժանդակէր, որ աւելի բարձր գաղափար ստանայինք և այն բանի վրայ, որ գեր ՚ի վեր է քան բռնութիւնը, բարձր գաղափար — ամենայն վերջին պատճառներն վրայ : Մարդկային ոգւոյ ապագայի համար մեր յոյսը անպակաս պիտի լինի, թէ այնպիսի նոր արգամբներ մեզ կը պարգեւէ հետզհետէ, որ կը կորողանան հաւասարապէս իշխել կեանքի թէ գաղափարական և թէ իրական ձեւերի վրայ :

Սիրտը առանձին տեսակ միանունք է, միանգամայն տարբեր գոլով մեր մարմնի ուրիշ անդամներէ, որոնք մերթ հանգստութեան մէջ են. սիրտը պէտք է անդադար գործողութեան մէջ լինի : Կէանքի առաջին բոլորէից բաղկած մինչև ՚ի վերջինը պէտք է բաղկանայ. եթէ գաղափարք բաղկանայ, պիտի վերջանայ ուրեմն կեանքն էլ : Կրօնը սիրտ է ազգային հոգւոյ կազմութեան մէջ : Եթէ այս սիրտը էլ չէ բաղկում, այս տեղ էլ կոխուի փոփոխութիւն, ապականութիւն, գարշահոտութիւն :

Մեր հին առաքելական եկեղեցին պարգեւել է մեզ ոչ միայն հաւատոյ խոր արմատը, այլ և հաւատոյ ազատութիւնը, որ տեղից լոյս և ջերմութիւն հաւասար զօրութեամբ ցոլանում են : Յոյս ունենանք, որ մեր երիտասարդութիւնը նոյն ոգւով մեր գաղափարական կենաց լապտերը անկորուստ կը պահպանէ :

Մարդկային գաղափարները այն զարմանալի յատկութիւնն ունին, որ իւրաքանչիւրը, երբ միւսների հետ զուգորդուած է, զօրութիւն և կեանք է ստանում : Եթէ գաղափարների մէջ աշխատանքի բաժանմունք է երեւում, եւ միւսն այն ժամանակ ընդհանրական ոգու մէջ բնաւ ժողովուրդն չէ

նշմարում, իսկոյն սկսում է ազգային ոգին սառչել, քարանայ : Թող ուրեմն տեղորդ չը համարուի այն հրուէքը, որ զանազան գաղափարները, որոնք ազգային ոգու վրայ իշխում են, միաբանին և փոխադարձ օժանդակութիւններ ստանան : Եւ նախ և առաջ հարկաւոր է, որ ազգային ոգւոյ ինքնօժանտաշութիւնը աւելի և աւելի հաստատուի, այսինքն ոչ միայն ձգտի որ գիտութեամբ ծոխանայ, ոչ միայն ձգտէ, որ կեանքը զարգարէ, այլ և իր բաղմնաձեւ գործողութեանց համար գաղափարականներ եւս ծանաչէ, իր կենաց նպատակները և իր ներքին զօրութիւնները եւս ծանաչէ, որով միայն ընդունակ կը դառնայ իր ընդհանրական կեանքին վրեժ և վայելուչ կերպարանք տալ :

Մեր ժամանակուայ գիտութեան յատկանիշը մանաւանդ այն մասն է, որ աշխատում է ազգային կեանքը հետախուզելու եւ որը ձգտում է նոյն պէս իրական, գործնական լինիլ, ճիշդ և հաստատ տեղեկութիւններ հաղորդել, այսինքն վիճակագրութիւնը և ալգային փոփոխութիւնը : Դրոք աշխատում են չէ թէ առաջուայ պէս ընդհանրական կեանքի մասին անձեւ ենթադրութիւններով խօսել, հասարակորէ, թուանշանների վրայ հիմնուած փաստերով : Մեծ է դոցա ձգտողութիւնը և անդին է դոցա աշխատութիւնը, որով մենք հետզհետէ ճիշտ տեղեկութիւն ենք ստանում ազգային կեանքի վերայ : Այդ գիտութիւնները հետզհետէ կատարելագործուելով մեծ ապագայ պիտի ունենան :

Բայց այս տեղ էլ կրկնում է նոյն երեւոյթը : Այս տեղ էլ կարծաւորութիւն կայ ոչ միայն ժողովման, այլ և նախ եւ առաջ լրացման, — լրացման այն կողմանէ որ նոյն չափով խուզար-

կուին հոգեկան զօրութիւնները եւս, որ բարոյական ուժերը ևս ծանօթութեան առարկայ դառնան :

Մի օրինակով այս ասածը բացատրենք : Վիճակագրութիւնը ու աղբաշին տնտեսութիւնը կենդանի մարդկանց մէջ զանազանանում են արգասաբեր հատակը անարդաստուոր հասակից : Մարդս, ինչպէս ասում են, մօտաւորապէս 13 կամ 14 տարեկանից սկիւսած մինչեւ 55 կամ 60 տարեկան հասակը արգասաբեր է : Այս է այն ժամանակը, երբ նա աշխատել կարող է : Մանկութեան ժամանակ մարդս լոկ միայն վատնող էակ է, նոյնպէս և ծերութեան ժամանակ : Այս է վիճակագրութեան և աղբային տնտեսութեան կտրծիքը, որ ի հարկէ շատ կողմանէ թանկագին է մեզ . բայց այս կտրծիքը մեծ պակասութիւն է ցոյց տալիս՝ մարդս լոկ միայն մի նիւթական էակ ճանաչելով, եթէ մենք հոգեկան բարոյական զօրութեանց վերայ եւս ուշք դարձնենք, մենք կը համոզուինք որ զանազանութիւնը ամենեւին այնպէս նեղ չէ, ինչպէս որ ենթադրուում է : Երեւակայեցէք ձեզ մի մանուկ, մի ծիծ ուտող մանուկ մայրական կուրծքի վրայ . աղբային տնտեսի աչքով դա լոկ միայն վատնող էակ է . դա լսւիւմ ուտում է մօր զօրութիւնը եւ մինչեւ անգամ գուցէ աւելի ուտում, քան թէ մայրը կը կարողանայ վերբստին փոխանակել, դա ուտում է, բայց տնտեսականապէս ոչինչ չէ արտադրում : Իսկ բարոյական կողմանէ ուժեղ արգասաբեր զօրութիւն է դա . ճրձկերը իր աչքը բաց ու խուփ է անում և ուրախ ժպտալով մօր վրայ նայում է . սրճափ քաղցր է, սրճափ մաքուր եւ վսեմ է այն բաւականութիւնը, որով մայրական սիրտը լոկ միայն զգալով լըւում է : Մինչեւ անգամ սրպիտի

Ֆիզիքական զօրութիւն է զարթնում մօր մէջ լոկ միայն այն ուրախական զգացումից, որ նորա և մանկան փոխադարձ սէրից բխում է :

(Շարունակելի :)

Սէրաի Մանիլէն :

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆՔ

Քոլերան, որ բաւականին սարսափեւ տագնապ տարածած էր Ասորեստանի մէջ, Դամոսկոսէն եւ Պէրութէն խաղառ անհետացած է :

— Յունաց նորընտիր Պատրիարքն ձեռնարկած է վանական ներքին բարեկարգութեան : Երիտասարդ միաբանութիւնն ձայնակից եւ աջակից է իրեն, բայց ծերունեաց կողմէն բաւականին դիմադրութիւններ կան : Կը լսուի թէ մօտ ժամանակներս ի Պալիս պիտի ուղեւորի եւ իւր պատրիարքական իրաւասութիւնն ընդարձակելու համար պիտի աշխատի . վասն զի Կիրիլոսէն զինի Յունական Միաբանութիւնն բաւական սահմանափակած է Պատրիարքի իշխանութիւնն, այնպէս որ առանց Սինոդի հաւանութեան ինքնին գործելու ամենեւին արտօնութիւն չունի :

Քաղաքացիք մեծ համակրութիւն ցոյց կը տան Նորընտիր Պատրիարքին . բայց կը պահանջեն, որ յատուկ առաջնորդ ունենան քաղաքիս մէջ, և ամեն ժամանակ ստիպուած չը լինին Վանուց Կառավարութեան դիմելու : Թէեւ դժուարին է այն պահանջն, բայց գուցէ թէ հասնին քաղաքացիք իրենց նպատակին Ռուսաց չիւպատոսարանի աղբեցութեան շնորհիւ :